

I S T O R I E

Paula Fredriksen (n. 1951, Rhode Island) s-a specializat, trecând prin două doctorate, în istoria creștinismului timpuriu. A predat la catedra William Godwin Aurelio a Universității din Boston din 1990 până când a devenit *professor emeritus*, în 2010, continuând să predea în calitate de *distinguished visiting professor* la Departamentul de religie comparată al Universității Ebraice din Ierusalim (din 2009). Este autoarea unei opere erudite, care ne oferă o perspectivă nouă asupra mediului iudeo-creștin din primele secole ale erei noastre: *Augustine on Romans* (1982), *From Jesus to Christ* (1988; 2000), *Jesus of Nazareth: King of the Jews* (1999, distinsă cu National Jewish Book Award), *Sin: The Early History of an Idea* (2012), *When Christians Were Jews* (2018, tr. rom. *Pe când creștinii erau evrei: Prima generație* Humanitas, 2023).

PAULA FREDRIKSEN

PAVEL

APOSTOLUL PĂGÂNILOR

Traducere din engleză
de Radu Cucuteanu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Dionisie Pîrvuloiu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Iuliana Constantinescu, Veronica Dinu

Tipărit la Master Print Super Offset

Paula Fredriksen
Paul. The Pagans' Apostle
© 2017 by Paula Fredriksen.
Originally published by Yale University Press.

© HUMANITAS, 2024, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Fredriksen, Paula
Pavel, apostolul păgânilor / Paula Fredriksen;
trad. din engleză de Radu Cucuteanu. –
București: Humanitas, 2024
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-8565-0
I. Cucuteanu, Radu (trad.)
2
929

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Pentru Krister

Trecutul a dispărut; iar adevărul trecutului se găsește
în mintea noastră, nu în ceea ce nu mai există.

—Sfântul Augustin, *Contra lui Faustus*, 26, 5.

CUPRINS

Prefață	9
Lista abrevierilor	13
Introducere: Mesajul și mesagerul	15

I. ISRAEL ȘI NEAMURILE

Începuturile	25
<i>Dumnezeu și Cosmosul</i>	25
<i>Dumnezeu și omenirea</i>	28
<i>Dumnezeu și Israel</i>	30
Împărăția și exilul	34
<i>Casa lui David și cea a lui Dumnezeu</i>	34
<i>Profeție și promisiune</i>	38
Așteptarea mântuirii	45

2. ȚARĂ-MAMĂ ȘI ORAȘ-MAMĂ

Evrei în spații păgâne	59
Păgâni în spații evreiești	73
<i>Templul</i>	74
<i>Sinagoga</i>	80

3. PAVEL: MISIUNE ȘI PERSECUȚIE

Cine a fost Pavel și de unde știm?	88
Evrei născuți și făcuți	92
Misiuni de circumcizie?	99

Neevrei eshatologici	104
Mărturie, rezistență și „persecuție“	109

4. PAVEL ȘI LEGEA

Scriptura și circumcizia neevreilor	130
Misiunea „liberă de lege“ și apostolul „liber de lege“?	148
<i>Zei și Dumnezeu</i>	153
<i>Distincții etnice</i>	154
<i>Legea, éthne și „justificarea prin credință“</i>	160
Blestemul Legii	166

5. CRISTOS ȘI ÎMPĂRĂȚIA

Cristos, fiul lui David, partea 1: <i>Éschaton</i>	180
Cristos, fiul lui David, partea a 2-a: Romani	190
Intermezzo: convertirea neamurilor	196
<i>Descendență / Hyiothesía</i>	199
<i>Separare / Hagiasmós</i>	203
Simfonia corală: Epistola lui Pavel către Romani	208
<i>Romani 2-7: probleme cu iudaizarea neevreilor</i>	210
<i>Romani 9-11: Israel și neamurile</i>	214
Postfață	223
Mulțumiri	233
Note	237
Bibliografie	337
<i>Izvoare primare</i>	337
<i>Literatură secundară</i>	340
Indice de nume	369
Indice biblic și de autori antici	371
Indice tematic	385

PREFAȚĂ

Împărăția lui Dumnezeu se apropie, propovăduia Pavel. Certitudinea că trăia și lucra în ultimul ceas al istoriei a fost absolută, modelând tot ceea ce a spus, a scris și a făcut apostolul. Iar această certitudine este cu atât mai remarcabilă dacă ne gândim că, până când ajunge numele său la noi, la jumătatea primului secol, Împărăția era deja în întârziere.

Pierdem cu ușurință din vedere acest lucru, aflat în afara perspectivei noastre istorice. Privim spre trecut și considerăm pe bună dreptate Epistolele lui Pavel ca fiind „timpurii“, la numai câteva decenii după uciderea lui Isus. Dar dacă istoria se scrie mereu privind înapoi, viața este trăită privind către viitor. Asta înseamnă că nu putem vedea lucrurile așa cum o făcea Pavel. Când Dumnezeul lui Israel și-a înfățișat fiul lui Pavel (cca 34 d.Cr.), acesta a priceput de îndată că Împărăția lui Dumnezeu nu putea fi departe. Pavel însuși oferă această interpretare în scrisorile adresate comunității sale neevreiești din Corint, la circa douăzeci de ani după eveniment (1 Corinteni 15:12–52). De ce și cum putea să fie atât de sigur?

În altă epistolă, scrisă mai târziu, vedem din nou cum afirmă apropierea Sfârșitului: „știți în ce timp ne găsim, căci este chiar ceasul să vă treziți din somn; căci acum mântuirea este mai aproape de noi decât atunci când am crezut“ (Romani 13:11–12). Până la momentul acesta, câți ani trecuseră de la clipa când a început să propovăduiască vestea cea

bună? De ce – *și cum* – după trecerea unui timp atât de lung putea Pavel să mai fie atât de sigur că știe ce oră arată ceasul lui Dumnezeu?

Aceasta este întrebarea care străbate studiul de față, care ne va transporta într-o lume evreiască înflăcărată de speranțe apocaliptice: Dumnezeu era pe punctul de a-și îndeplini vechile promisiuni față de Israel; a sosit Mesia, care se va și reîntoarce în curând. Morții erau pe cale să învie și, alături de cei vii, să fie transformați, iar popoarele și chiar zeii lor vor ajunge în scurt timp să se închine Dumnezeului lui Israel. Vom păși într-o lume mediteraneeană populată de fel de fel de actori: păgâni și evrei, vindecători și profeți, îngeri și demoni; greci și romani, și, nu în ultimul rând, forțe supraomenești pline de mânie, puteri divine și zei cosmici dușmănoși. Ambele lumi sunt ale lui Pavel, iar convingerile sale despre prima din ele i-au modelat acțiunile în cea de-a doua.

Pavel a nutrit aceste păreri ca evreu pe deplin credincios și le-a *practicat* ca evreu pe deplin credincios. Pe scurt, după cum va susține acest studiu, Pavel și-a trăit viața cufundat cu totul în iudaismul său nativ. Tradițiile ulterioare, care se bazează și ele pe scrisorile sale, îl vor scoate însă din acest context. În retrospectiva istoriei, Pavel va fi transformat într-un „convertit“, un fost evreu sau chiar un antievreu; ba chiar în fondatorul creștinătății neevreiești. Dar Pavel nu știa și nici nu avea cum să știe ce gândesc, privind în urmă, aceste generații de mai târziu: că misiunea sa se va încheia fără revenirea lui Mesia. Că, la scurt timp după ce va muri, Roma va distruge templul zeului său și orașul său, Ierusalim. Că pornind de la scrisorile sale se vor cristaliza noi mișcări neevreiești, independente de iudaism și ostile acestuia, susținând că teologiile lor derivă din cea a lui Pavel.

Dar Pavel și-a trăit viața – așa cum trebuie să ne-o trăim cu toții – fără să știe ce îi oferă viitorul. Ca istorici, folosim această inocență ca pe o disciplină a imaginației, apelând la

dovezile noastre antice. Doar astfel putem începe să îl vedem pe Pavel așa cum se vedea el pe sine: ca mesager profetic al Domnului, menit încă din pântecul maicii sale să răspândească vestea cea bună a mântuirii iminente a popoarelor, într-o cursă contracronometru cu Sfârșitul vremurilor.

LISTA ABREVIERILOR

- ABD* *Anchor Bible Dictionary*
- AJ* Iosephus, *Antichități iudaice (Antiquitates Iudaicae)*
- AJS* *Association of Jewish Studies*
- BAGD* *A Greek-English Lexicon of the New Testament*, W. Bauer, W.F. Arndt, F.W. Gingrich și F.W. Danker
- BJ* Iosephus, *Războiul evreilor (Bellum Iudaicum)*
- CHJ* *Cambridge History of Judaism*
- CIJ* B. Frey, *Corpus Inscriptionum Iudaicarum*
- CTh* *Codex Theodosianus (Codul de legi al împăratului Teodosie)*
- GLAJJ* M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews și Judaism*
- HJP* Emil Schürer-Geza Vermes *et al.*, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*
- HTR* *Harvard Theological Review*
- IJO* W. Ameling, *Inscriptiones Iudaicae Orientis II: Kleinasien*
- JAAR* *Journal of the American Academy of Religion*
- JBL* *Journal of Biblical Literature*
- JECS* *Journal of Early Christian Studies*
- JJMJS* *Journal of the Jesus Movement in Its Jewish Setting*
- JJS* *Journal of Jewish Studies*
- JQR* *Jewish Quarterly Review*
- JR* *Journal of Religion*
- JRS* *Journal of Roman Studies*
- JSJ* *Journal for the Study of Judaism*
- JSNT* *Journal for the Study of the New Testament*

<i>JTS</i>	<i>Journal of Theologica l Studies</i>
LXX	Septuaginta
<i>NovT</i>	<i>Novum Testamentum</i>
<i>NTh</i>	<i>Novelele lui Iustinian</i>
<i>NTS</i>	<i>New Testament Studies</i>
<i>PGM</i>	<i>Papiri magici grecești (Papyri Graecae Magicae)</i>
<i>PLJP</i>	<i>E.P. Sanders, Paul, the Law, and the Jewish People</i>
<i>PPJ</i>	<i>E.P. Sanders, Paul and Palestinian Judaism</i>
SC	<i>Sources chrétiennes</i>
<i>SCI</i>	<i>Scripta Classica Israelica</i>
<i>SR S</i>	<i>Studies in Religion / Sciences Religieuses</i>
VC	<i>Vigiliae Christianae</i>

Abrevierile standard pentru Manuscrisele de la Marea Moartă citate în studiul de față pot fi găsite în Emmanuel Tov, *The Texts from the Judaean Desert: Indices and an Introduction to the Discoveries in the Judaean Desert* series, Oxford Clarendon Press, 2002, și, de același autor, în *Revised Lists of the Texts from the Judaean Desert*, Brill, Leiden, 2010.

INTRODUCERE

MESAJUL ȘI MESAGERUL

Pavel, rob al lui Isus Cristos, chemat de El apostol, rânduind pentru vestirea Evangheliei lui Dumnezeu, pe care a făgăduit-o mai înainte, prin proorocii Săi, în Sfintele Scripturi, despre Fiul Său, Cel născut din sămânța lui David după trup, care a fost rânduind Fiul al lui Dumnezeu întru putere, după Duhul sfințeniei, prin învierea Lui din morți, Isus Cristos, Domnul nostru, prin Care am primit har și apostolie, ca să aduc, în numele Său, la ascultarea credinței toate neamurile, întru care sunteți și voi chemați ai lui Isus Cristos. — Romani 1:1–6

Acesta este felul în care se prezintă Pavel la mijlocul secolului I d.Cr., în fața unei comunități pe care nu o cunoștea încă: foști păgâni, acum urmași ai lui Cristos, adunați în capitala imperiului, la Roma. Rândurile sale de deschidere dezvăluie multe despre transformările spectaculoase ale acestei mișcări iudaice insolite în deceniile de după moartea lui Isus. Acesta din urmă, predicând în aramaică, mersese la evreii din Galileea și Iudeea. Pendulând între sate și cetatea sfântă a neamului său, Templul din Ierusalim¹, Isus a vestit mesajul mentorului său martir, Ioan Botezătorul: Împărăția Domnului, predicau amândoi, era aproape.²

Pavel, „robul“ lui Isus (*doúlos*) și vestitor (*apóstolos*), a continuat să propovăduiască acest mesaj; dar el a trăit și a lucrat într-o lume mult mai mare. Pavel a predicat, a gândit și a citit Scriptura în grecește, engleza Antichității mediteraneene. A călătorit mult, de-a lungul *via Egnatia*, marele

drum care mergea de la est la vest și care lega orașele din Asia Mică și Grecia cu Roma. Astfel, Pavel a dus „vestea cea bună“ a apropierei Împărăției lui Dumnezeu nu evreilor, ci unei populații mult mai mari: Pavel a predicat păgânilor.³

În perioada dintre Isus și Pavel nu s-a schimbat doar etnia publicului său. Conținutul mesajului lor, această „veste bună“, s-a schimbat de asemenea. Isus, dacă putem să ne încredem în reprezentările sale din cea mai târzie evanghelie, și-a chemat publicul evreiesc la căință pentru păcatele lui ca pregătire pentru venirea Împărăției. „S-a împlinit vremea și s-a apropiat împărăția lui Dumnezeu. Pocăiți-vă și credeți în Evanghelie“ (Marcu 1:15). În contextul său original intramozaic, această chemare la pocăință avea un înțeles limpede. *Metanoie*, cuvântul grecesc pe care îl folosesc evangheliile pentru chemarea adresată de Isus, implică o schimbare interioară (*noús* înseamnă „minte“ în greacă). Dar această idee pornește de la cuvântul ebraic *tuw*, „întoarce“, de aici și forma rabinică a termenului pentru pocăință, *tu-vah*. „Întoarcerea“ de la păcat însemna, într-un context evreiesc, exact re-întoarcerea la legătura dintre Dumnezeu și Israel, adică la învățăturile din Tora.⁴

Alte tradiții privindu-i pe Ioan Botezătorul și Isus indică de asemenea în această direcție, cea de a lega respectarea Torei/*tu vah* de pregătirea pentru Împărăție. Iosephus, contemporan cu autorii evangheliilor, spune că Botezătorul și-a îndemnat ascultătorii să „se purifice prin comportament corect“, anume prin a fi drepti (în greacă *dikaiosyne*) unul față de altul și prin evlavie (în greacă *eusebeia*) față de Domnul (*Antichități iudaice* 18, 116–119). În acest context, „dreptate“ și „evlavie“ nu sunt abstracțiuni pioase: sunt un cod al unei tradiții fundamentale din legământul de la Sinai, cele zece porunci. Primele cinci reprezintă prima Tablă a Legii, *eusebeia*, care gestionează relațiile cu Dumnezeu (adorare exclusivă; fără imagini; fără a se abuza de numele Domnului; ținerea sabatului; cinstirea părinților). Următoarele cinci

sau a doua Tablă a Legii, *dikaiosyne*, se referă la relațiile dintre oameni (prin urmare, interzicând omorul, adulterul, furtul, minciuna și râvnitul la ce aparține altuia).

Aceeași temă, de a respecta (îndeosebi) cele zece porunci, are ecouri în tradițiile din Scripturi privindu-l pe Isus. Când a fost întrebat care sunt cele mai importante porunci din cele zece, Isus din tradiția sinoptică răspunde citând Deuteronomul 6:4 (iubirea de Dumnezeu, adică *eusébeia*) și Leviticul 19:18 (iubirea față de aproape, adică *dikaiosyne*, Marcu 12:29–31 și paralelele). În altă parte, le citează direct: „Știi poruncile: Să nu ucizi, să nu săvârșești adulter, să nu furi, să nu mărturisești strâmb, să nu înșeli pe nimeni, cinstește pe tatăl tău și pe mama ta“ (Marcu 10:19). Și din nou, asemenea lui Ioan, Isus leagă în mod evident mesajul privind venirea Împărăției și chemarea sa la pocăință prin amenințări cu pedeapsa eternă, urmarea nefastă a judecății apocaliptice: astfel, ambii bărbați au concentrat atenția ascultătorilor lor asupra mâniei arzânde a lui Dumnezeu față de păcătoși, pentru a îi îndemna mai mult la pocăință.⁵

Euangélion propovăduită de Pavel a continuat și nu a continuat în această direcție. Și el a vorbit despre venirea în curând a Împărăției și și-a avertizat ascultătorii cu privire la mânia Domnului față de păcătoși. Și, din când în când, și el i-a îndemnat să își ducă viețile conform poruncilor Torei și mai exact (îndeosebi) celor zece porunci (de exemplu, 1 Corinteni 7:19; Romani 13:8–10). Dar epistolele sale sunt de asemenea pline de ceea ce ar putea părea un mesaj opus: avertismente împotriva Legii, cereri să *nu* fie respectată de congregațiile lui, afirmații că Legea lânzezea sub puterea păcatului și a morții (de exemplu, Romani 7:7–25).

Dar cel mai puternic s-a schimbat chiar figura lui Isus în timpul dintre Isus și Pavel. În *euangélion*-ul lui Pavel, Isus a devenit un element principal al mesajului. Isus este *Cristos*, „fiul“ lui Dumnezeu și Mesia.⁶ În 1 Tesaloniceni, 1 Corinteni și Romani, Pavel l-a legat pe Isus în mod personal de un

eveniment dramatic și final ce înseamnă Sfârșitul timpului, învierea morților (1 Tesaloniceni 4:13–18; 1 Corinteni 15 *pas-sim*; Romani 1:4 și 11:15). Și, în cele din urmă, profetic și foarte surprinzător – o altă schimbare importantă a mesajului și misiunii lui Isus din Nazaret –, Pavel a proclamat că vestea cea bună despre Mesia lui Israel și Împărăția Domnului, așa cum fusese anunțată de profeții israeliți în scriiturile Israelului era menită să ajungă și la *éthne*, la „neamuri“, cu alte cuvinte la auditoriul păgân.

Pentru a înțelege aceste câteva rânduri din scurta prezentare pe care și-o face Pavel în Romani, trebuie să mergem înapoi aproape trei decenii, la un moment preistoric (adică neînregistrat nicicum) al acestei mișcări, la vremea din care nu avem nici un fel de scrieri ale membrilor săi. Originile scripturii pauline nu doar că se trag din misiunea și mesajul lui Isus din Nazaret, (27–30 d.Cr.), ci, chiar și mai puternic și mai exact, din tradițiile privind învierea sa.

*

Ce s-a întâmplat atunci este imposibil să știm azi. Diversele izvoare ne spun povești diferite; doar contururile imaginii sunt limpezi. Fiind absolut siguri că Isus din Nazaret a murit, o parte dintre cei ce-l urmau au început să simtă și apoi să afirme că Isus a înviat. Spuneau că Dumnezeu l-a ridicat din morți.

La mijlocul secolului I, Pavel este cea mai timpurie sursă a acestei tradiții, și el sugerează că aceste experiențe au fost de natură vizuală: Cristos „a fost văzut“ (*óphthe*), spune el, mai întâi de Petru („Chefa“), apoi de „cei doisprezece“ (grupul intim dintre cei ce îl urmau pe Isus). Apoi „a fost văzut“ (din nou, același verb, *óphthe*) de aproape 500 de adepți; mai târziu de Iacob (fratele lui Isus); și în cele din urmă „de toți apostolii“ (1 Corinteni 15:5–7). „Iar la urma tuturor“, încheie Pavel acest pasaj, Cristos i-a apărut lui (din nou, *óphthe*, v. 8; cf. 9:1: „N-am văzut eu pe Isus Domnul nostru?“).

Unde au avut loc toate viziunile astea? Pavel nu spune nimic despre locurile în care s-au petrecut aceste experiențe ale comunității, dar sugerează în Epistola sa către Galateni că viziunea sa a avut loc la Damasc (Galateni 1:15–17). La o generație sau două după Pavel, evangheliștii vor localiza aparițiile inițiale ale învierii în diverse locuri din Galileea (precum Marcu și Matei) sau la, ori în preajma Ierusalimului (Luca, Ioan) și vor indica drept martori primari diferite persoane, fie că e vorba de urmași ai lui Cristos, de Petru sau de discipoli anonimi.⁷ Ce anume au văzut? Pavel insistă că e vorba despre Cristos într-un trup spiritual, cu siguranță *nu* într-un trup din carne și oase (1 Corinteni 15:44, 50). La fel de puternic insistă însă unii evangheliști de mai târziu că este vorba despre Cristos în carne și oase (Luca 24:39–40; Ioan 20:27).⁸

În ce moment a apărut Cristos înviat? Conform evangheliilor, la scurt timp după crucificarea lui. Dar Faptele spun că Cristos înviat din morți s-a arătat încontinuu vreme de 40 de zile la Ierusalim și în preajma lui, după învierea sa (Fapte 1:3–12). Iar cronologia oferită de Pavel sugerează că viziunea sa a avut loc la ceva timp mai încolo, la îndepărtatul Damasc (deci circa anul 34? Mișcarea a avut nevoie de timp pentru a se consolida, a se organiza îndeajuns încât să treacă dincolo de Ierusalim și să ajungă în Siria). Evident, nu vorbim despre o „unică” înviere, ci de o lungă serie de experiențe vizionare care au avut loc în locuri diverse și foarte diferite între ele, de-a lungul unei lungi perioade – în cazul lui Pavel, la câțiva ani după crucificarea lui Isus.

În ciuda încurcăturilor și contradicțiilor izvoarelor noastre și a incertitudinilor legate de ce spun ele, convingerea că Dumnezeu l-a ridicat din morți pe Isus deschide poarta către o întregă lume a vechilor tradiții iudaice, biblice și extrabiblice, și asupra unor așteptări și angajamente susținute cu ardoare. Iar acestea, la rândul lor, se leagă toate de declarația de început a lui Isus: „s-a apropiat Împărăția lui Dumnezeu” (Marcu 1:15).

Această profeție fundamentală a oferit mare parte din conținutul mesajului mișcării timpurii, dar și motivația acesteia. Dar, în sine, probabil că nu ar fi reușit să îi ducă pe adepții lui Isus în afara Ierusalimului, către Cezareea și Iope, iar de acolo spre Damasc, Antiohia și în cele din urmă către Roma. Alți evrei vizionari, cu secole înainte și după perioada lui Isus, au rostit profeții asemănătoare și au strâns și ei propriile grupuri de adepți convinși; dar după moartea lor nu a crescut nici o mișcare misionară puternică.⁹

Ce îl diferențiază pe Isus de mentorul său Ioan Botezătorul sau de Învățătorul Dreptății al sectanților de la Marea Moartă sau de profeții semnelor descriși de Iosephus sau de autorii apocalipselor, fie ele canonice sau apocrife, este afirmația unică pe care au făcut-o o parte a adepților săi *despre el* – anume că a fost ridicat din morți.

Această afirmație nu ne spune nimic direct, desigur, despre Isus cel din istorie. Nici, așa cum am văzut mai înainte, nu ne ajută cu mult în reconstituirea experienței directe pe care au avut-o cei mai timpurii discipoli ai săi: tradițiile scrise sunt prea târzii și prea diverse. Totuși, ce ne oferă această afirmație este un indicator puternic al gradului în care adepții lui Isus trăiau, gândeau și munceau în cadrul unor așteptări apocaliptice – sau, mai bine spus, în cadrele a două așteptări apocaliptice. Prima era veche și tradițională, a doua, recentă și aparte.

Cea mai veche se trăgea din convingerile evreiești privind Împărăția Domnului ca eveniment ce va veni la sfârșitul timpului, împlinirea istorică a promisiunilor lui Dumnezeu de mântuire a Israelului. (Cristos a venit, explică Pavel către cititorii săi neevrei din Roma, tocmai pentru a confirma aceste promisiuni: Romani 15:8; cf. 1:2–3) În cadrul acestui context mai vechi, cum vom vedea, învierea morților a ajuns să fie considerată ca una dintre faptele finale ale mântuirii din partea lui Dumnezeu. Prin urmare, învierea era văzută ca un eveniment care ar fi atât eshatologic (adică petrecându-se la